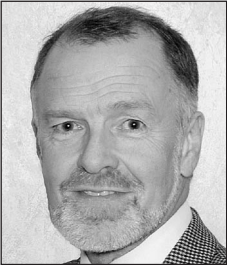

Forvarnir

Jóhann Heiðar
Jóhannsson

Netfang:
johannhj@landspitali.is

NÝLEGA BARST FYRIRSPURN UM ÍSLENSKA ORÐIÐ **forvarnir**. Óskað var eftir þýðingu yfir á enska tungu. Undirritaður leysti verkefnið með því að fletta upp í Íðorðasafni lækna, en þar er nafnorðið **forvörn** þýðing á enska orðinu **prevention**. Af þessu tilefni rifjaðist upp að undirritaður hafði áður sett saman hugleiðingu um forvarnir, en ekki birt í íðorðapistli.

Forvarnir í orðabókum

Íslenska alfræðiorðabókin útskýrir **forvarnir** þannig: *hvers kyns ráðstafanir sem ætlað er að koma í veg fyrir sjúkdóm* og tilgreindir þrjú dæmi: *tannhirða, bólusetning og sérstakt mataræði*. Eintöluorðið **forvörn** má finna í Íðorðasafni lækna sem þýðingu á enska heitinu **prevention**. Fleirtöluorðið **forvarnir** er ekki skilgreint í Íðorðasafninu, en kemur þó fyrir á nokkrum stöðum í skýringum sem fylgja öðrum orðum eða hugtökum og virðist notað um ýmsar ráðstafanir sem ætlað er að koma í veg fyrir sjúkdóma. Þá má nefna að Ensk-íslensk orðabók Arnar og Örlygs birtir nafnorðið **forvörn** sem þýðingu á grísk-latneska fræðiheitinu **prophylaxis**, *það að fyrirbyggja sjúkdóm*. Flett var einnig upp í gagnagrunni ritmálsskrár Orðabókar Háskólans. Elstu tilgreindu dæmin um notkun heitanna „forvörn“ og „forvarnir“ voru frá árunum 1984-1988. Orðskýringar eru þar ekki miklar, en af dæmunum má ráða að **forvarnir** eigi heima frammar (eða fyrr) í tímaferli ákveðinnar atburðarásar en **varnir**.

Forvarnir á Netinu

Þó að heitið **forvarnir** sé nýlegt er það þegar mikið notað. Leitað var á Alnetinu að orðinu „forvarnir“. Í ljós komu nærri 3000 íslenskar færslur (síður). Flestar tengdust forvörnum vegna ávana- og fíkniefna, en einnig mátti finna efni um forvarnir gegn hjarta- og æðasjúkdómum, krabbameini, geðsjúkdómum, höfuðáverkum, heimilisofbeldi, tölvuveirum, hrossasótt, eignatjónum og ránum úr verslunum.

Undirritaður hafði ekki tók á því að skoða síðurnar nógu gaumgæfilega til þess að geta birt fræðilega marktæka niðurstöðu um samræmið í notkun orðsins forvarnir, en fékk þó á tilfinninguna að það væri nokkuð gott, þó ekki væri alltaf gerður munur á **vörn** og **forvörn**. Dæmi um þær ógöngur, sem menn geta lent í þegar verið er að búa til mjög sértæk orð, koma hins vegar fram í heitunum **frumforvarnir**, *komið er í veg fyrir sjúkdóm*, **síðforvarnir**, *komið er í veg fyrir að sjúkdómur þróist*, og **lokaforvarnir**, *komið er í veg fyrir að sjúkdómur versni*.

Forvarnir í lögum

Af íslenskum lagatextum sem innihalda orðið **forvarnir** má benda á læknalög, *forvarnir vegna sjúkdóms*, barnaverndarlög, *tillögur og ábendingar um atriði sem stuðla að því að búa börnum og ungmennum góð uppeldisskilyrði*, lögreglulög, *skulu hafa gagnkvæmt samstarf um verkefni sem tengjast löggæslu, svo sem forvarnir*, og lög um sóttvarnir, *heimilt er þó að undanþiggja greiðsluhlutdeild sjúklinga sem leita til sérdeilda sem stunda forvarnir*.

Varnir, forvarnir

Í greinargerð um frumvarp til laga um hjálmanotkun hestamanna kemur fram sú aðgreining á hugtökunum **varnir** og **forvarnir**, sem undirrituðum finnst æskileg í fræðilegri umræðu. Hlíðarhjálmur eru þar sagðir *ein besta vörnin gegn slysum í tengslum við hestamennsku*, en það að setja lög og reglugerðir um hjálmaskyldu hestamanna er talið til **forvarna** gegn höfuðmeiðslum. Á sama hátt má líta svo á að smokkurinn sé **vörn** (E. defense, G. phylaxis) gegn því að smitast af kynsjúkdómi, en hins vegar að fræðsla um kynlíf, kynsjúkdóma, smitleiðir þeirra og um smitvarnir beri að teljast til **forvarna** (E. prevention, G. prophylaxis) gegn kynsjúkdómum.

Dægradvölin

Síðasta dægradvöl var tekin úr bókinni Menning og meinsemdir, Ritgerðasafni um mótunarsögu íslenzkrar þjóðar og baráttu hennar við hungur og sóttir, eftir prófessor Jón Steffensen. Í ritgerðinni Hungursóttir á Íslandi fjallaði hann meðal annars um skyrbjúg og tilvitnunin í síðasta pistli lýsir lokastigi hans (bls. 354). Prófessor Jón sótti tilgreinda lýsingu í aðra ritgerð um skyrbjúg og mun eldri, eða frá 1753: A treatise of the scurvy, eftir James Lind.

Í ritgerð sinni fjallaði prófessor Jón um „sóttir sem hallærum fylgdu“ og hann nefndi „landfarsóttir og hungursóttir“. Hann hafði kannað fornar heimildir um sóttir sem ollu mannfelli í tengslum við vaneldi og sult. Fram kemur „... að oft er erfitt að gera sér grein fyrir, við hvaða sjúkdóm muni átt, þegar aðeins er getið sjúkdómsheitis, en engin nánari lýsing á sjúkdómnum fylgir, ...“ Sem dæmi nefnir hann nokkur önnur heiti sem hann telur hafa verið notuð um sjúkdóminn skyrbjúg í gömlum annálum: kreppa, kreppusótt, hettusótt og hneppusótt.

Lýsing Sveins Pálssonar á einkennum skyrbjúgs (bls. 355) er ekki síður litrík (dægradvöl VIII), en sú sem höfð var eftir James Lind í síðasta pistli.

Dægradvöl VIII

„... fyrst kemur slen og ólyst sinnis og lima, mæði og þreyta af hvörju einu, veiklegt yfirbragð, svitaleysi eður kaldur sviti þá sjaldan merkist, síðan fara smáblettir að koma út um fætur, læri, handleggi og hendur, bláir, lífrauðir og gráir að lit, tannhold bólgnar og blæðir hvað lítið sem við það kemur, fætarnir þrútna, einkum undir kvöldið og altíð eru sjúklingarnir verstir þegar þeir vakna eður hafa hvílt sig; ...“